

Depozitlərin Sığortalanması Sistemlərinin sığorta ehtiyatları üçün hədəf səviyyəsi (əmsalı)

Depozitlərin sığortalanması sisteminin (DSS) yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir. Maliyyə gərginliyi mühitində DSS öz fəaliyyəti ilə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinə kömək edir. Bu isə öz növbəsində əhalinin ölkənin bank sektoruna olan inamının artmasında böyük rol oynayır. Yəni əmanətçilər əmin olmalıdırlar ki, bankda sığorta hadisəsi baş verdikdə onlar öz vəsaitlərini itirməyəcəklər və bu halda onlara vəsaitlərini kompensasiya edəcək effektiv mexanizm mövcuddur. DSS-nin fəaliyyətinin effektivliyinə və əmanətçilərin sistemə inamının artırılmasına təsir edən vacib məsələlərdən biri də iştirakçı bankların üzləşəcəyi mümkün itkilərin qarşılınması və əmanətçilərə kompensasiyaların ödənilməsi üçün sistemin vəsaitlərinin kifayətliliyidir.

DSS iştirakçı banklarda sığorta hadisəsi baş verdikdə əmanətçilərə kompensasiyaların ödənilməsi üçün sığorta ehtiyatlarını formalaşdırır. Beynəlxalq təcrübədə sığorta ehtiyatlarının yığılı üç metodla aparılır:

- a) Ex-ante
- b) Ex-post
- c) Hibrid

Ex-ante - sığorta haqlarının sığorta hadisəsi baş verməzdən əvvəl yığılı (ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Serbiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Almaniya, Kanada, Malayziya, Polşa, Cənubi Koreya və s.), Ex-post - sığorta haqlarının sığorta hadisəsi baş verdikdən sonra yığılı (İtaliya, Avstraliya, Yunanıstan,

Sloveniya, Lixtenşteyn və s.), Hibrid metodu isə yığımlarda həm ex-ante, həm ex-post metodundan birgə istifadə olunmasını (Fransa, İrlandiya və s.) nəzərdə tutur.

Azərbaycanda hazırda sığorta haqqı yığımlarında ex-ante metodundan istifadə olunur. “Əmanətlərin Sığortalanması haqqında” 29 dekabr 2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 11-ci maddəsinə əsasən Fondun sığorta ehtiyatları bir neçə mənbələr hesabına formalaşır, bunlar iştirakçı bankların üzvlük haqları, iştirakçı bankların təqvim haqları, iştirakçı bankların əlavə haqları, Fondun buraxdığı uzunmüddətli borc qiymətli kağızları hesabına cəlb olunan vəsaitlər, iştirakçı banklar tərəfindən ödənilən dəbbə pulları, cari xərclər çıxılmaqla Fondun vəsaitinin idarə olunması nəticəsində əldə edilmiş gəlirlər, qrantlar, ianələr və ya qanunvericiliklə qadağan edilməmiş digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər, kompensasiyaların ödənilməsi üçün çatışmayan məbləğdə alınmış borc vəsaitləri və reqress qaydasında tələb hüququ ilə bankdan və ya xarici bankın yerli filialından alınan vəsaitlərdir. Bütün bunlar Fondun sığorta ehtiyatlarını formalaşdıraraq sığorta hadisəsi baş verən zaman əmanətçilərə kompensasiyaların ödənilməsinə yönəldilir. Qanuna nəzər yetirdikdə, sığorta haqları yığımlarında ex-post metodunun göstəricilərinə rast gəlmək olar ki, bu ex-post metodunun və ya hibrid metodun tətbiqi ilə bağlı deyildir. Qanunun 14.1 maddəsinə əsasən kompensasiyaların ödənilməsi üçün Fond tərəfindən borc vəsaitləri cəlb edildikdə iştirakçı banklar Fondun öhdəlikləri tam yerinə yetirilənədək təqvim haqları ilə yanaşı əlavə haqlar ödəyirlər. Əlavə haqlar Fondun götürdüyü borcun məbləğindən və qaytarılması şərtlərindən asılı olaraq, lakin qorunan əmanətlərin rüb ərzində orta günlük qalıq məbləğinin 0,2 faizi həcmindən çox olmamaq şərti ilə ödənilir. Göründüyü kimi iştirakçı banklardan əlavə haqların yığımları kompensasiyaların ödənilməsi deyil, Fondun kompensasiyaların ödənilməsi

üçün vəsait çatışmazlığı halında əldə etdiyi borc vəsaitlərinin qaytarılması məqsədi ilə həyata keçirilir.

Bəs bu ehtiyatların həcmi nə qədər olmalıdır? Tarixə nəzər yetirsək görmək olarki, ABŞ siyasətçiləri və Federal Depozitlərin Sığortalanması Korporasiyası (FDSK) həmişə əmanətlərin sığortalanması sisteminin ödəmə qabiliyyətini dəyərləndirməyə çalışmışlar. Belə ki, 1946-cı ilin sonunda FDSK-nin sığorta ehtiyatları 1 mlrd ABŞ dollarına çatır və ölkədə yüksək likvidli bank sektorunu nəzərə alaraq Korporasiyanın sığorta ehtiyatlarının həcmnin müəyyən olunması vacibliyi gündəmdə olduğu üçün müşahidəçilər tərəfindən tövsiyə olunur ki, Korporasiyanın sığorta ehtiyatları 1 mlrd ABŞ dollar hədəf səviyyəsində saxlanması yetərlidir. Korporasiyanın sığorta ehtiyatlarının lazımı səviyyədə və ya bu həcmdə saxlanması üçün FDSK qəti müəyyən edilmiş dərəcə (flat rate) əsasında iştirakçı banklardan yığılan sığorta haqqı gəlirlərini aşağı endirməyi qərara alır (1950-ci il). 1980-ci ildə isə qanunvericiliklə sığorta haqqı gəlirləri və hədəf səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə müəyyən edilir. Qanunvericilikdə sığorta haqqı gəlirlərinin aşağı endirilmə siyasəti dəyişdirilərək sığorta ehtiyatlarının kompensasiya olunan əmanətlərə nisbəti kimi əsas götürülür, eləcə də buna əsasən sığorta ehtiyatlarının aşağı və yuxarı həddi (kompensasiya olunan əmanətlərə nisbətdə 1.1%-1.4%) qeyd olunur. Bu cür dəyişikliyin edilməsində məqsəd Korporasiyanın sığorta hadisəsi zamanı yüksək kompensasiya ödəmələri nəticəsində tükənmiş sığorta ehtiyatlarının bərpa olunması və ya həddindən artıq artmış sığorta ehtiyatlarının müəyyən həddə saxlanması olmuşdur.

Sözü gedən sığorta ehtiyatlarının hədəf səviyyəsi (əmsalı) nə deməkdir?

Sığorta ehtiyatlarının hədəf səviyyəsi (əmsalı) – Fondun sığorta ehtiyatlarının ümumi, qorunan və ya kompensasiya olunan əmanətlərə nisbətidir.

2015-ci ilin əvvəlində Depozit Sığortaçıların Beynəlxalq Assosiasiyasının (İADI) Depozitlərin Sığortalanması sistemində sığorta ehtiyatlarının hədəf səviyyəsinin müəyyən edilməsi üzrə Assosiasiyanın üzvləri və müşahidəçi qismində iştirak edən digər depozit sığortaçıları arasında “Əmanətlərin Sığortalanması sistemində sığorta ehtiyatları üzrə hədəf səviyyəsinin (əmsalı) müəyyən edilməsi” mövzusunda sorğu keçirmişdir. Bu sorğuda 64 ölkənin depozit sığortaçıları iştirak etmişdir. Sorğunun keçirilməsində məqsəd müxtəlif ölkələrdə mövcud olan DSS-də sığorta ehtiyatlarının hədəf səviyyəsinin olub olmaması haqqında məlumatın alınması, bu əmsal üzrə meyarların müəyyən edilməsi, eyni zamanda istifadə olunan metodologiyanın araşdırılması və digər məsələlər olmuşdur. Sorğunun ilkin nəticələrinə əsasən 42 ölkədə (Rusiya, Polşa, Kanada, ABŞ, Ukrayna, Fransa, Kolumbiya və s.) sığorta ehtiyatları üzrə hədəf səviyyəsi mövcuddur ki, bunlardan 21 ölkədə hədəf səviyyəsi kompensasiya olunan əmanətlərə nisbətə, 13 ölkə qorunan əmanətlərə nisbətə, qalan ölkələrdə isə digər meyarlar əsasında hesablanır. 22 ölkədə (Böyük Britaniya, Belçika, Norveç, Almaniya və s.) sığorta ehtiyatları üzrə hədəf səviyyəsi təyin edilməyib. Ölkələrin əksəriyyətində hədəf səviyyəsi (əmsalı) qanunla tənzimlənir. Əmanətlərin Sığortalanması haqqında Qanunun 13-cü maddəsində də qeyd olunub ki, Fondun sığorta ehtiyatları qorunan əmanətlərin 5 faizinə çatdıqda Himayəçilik Şurası iştirakçı banklar tərəfindən ödənilən təqvim haqlarının azaldılması və ya təqvim haqlarının ödənilməsinin dayandırılması barədə qərar qəbul edə bilər. Bundan əlavə, sorğu zamanı müəyyən edilmişdir ki, uyğun hədəf əmsalının təyin edilməsi üçün respondentlərin 12.5 faizi sığorta ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi metodu kimi tarixi təcrübədən, 10.9 faizi statistik risk əsaslı modeldən, 9.4 faizi həm tarixi, həm də statistik metodlardan, 25 faizi isə digər metodlardan istifadə edir.

Hər bir ölkə hədəf səviyyəsini (əmsalın) müəyyən edərkən bir sıra vacib meyarları nəzərə alır. İlk növbədə makroiqtisadi mühit nəzərə alınmalıdır, yəni :

- İştirakçı bankların sayı
- İştirakçı bankların həcmi
- Sistem banklarının həcmi
- Sistem banklarının cəmi qorunan depozitləri
- Sistem bankların cəmi kompensasiya olunan depozitləri
- Maliyyə durumu
- Konsentrasiya dərəcəsi
- Multivalyuta sistemi
- Inflyasiya səviyyəsi
- Maliyyə institutarının hansı biznesdə konsentrasiya olunması
- Bankların bankrot olma ehtimalı
- Sığorta hadisəsi üzrə təcrübə
- Depozit sığortaçısının riskləri
- Bir ildə toplanan sığorta haqları
- Əmanətlərin artım dinamikası
- Borclanma mexanizmi (müddət, faiz və məbləğ)
- Sığorta hadisəsi baş vermiş bankın əmanətçilərinə ödənilmiş vəsaitin geri qayıtma ehtimalı(itkilərinin miqdarı)

Eyni zamanda milli qanunvericilik sistemi də vacib rol oynayır, bunlardan :

- Prudensial qaydalar, nəzarət, və problemlı bankların tənzimlənməsi rejimi
- Depozit sığortaçısının mandati və səlahiyyətləri
- Problemlı bankların tənzimlənməsi
- Qanunvericilik sisteminin vəziyyəti

- Maliyyə əqdlərinin həyata keçirilməsi üzrə qanunlar
- Maliyyə və uçot rejimi

Sığorta hadisəsi baş verdikdə əlavə maliyyələşdirmə imkanları və mexanizmlər də nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, hədəf səviyyəsi (əmsalı) müəyyən edilərkən hər bank üzrə orta kompensasiya məbləği, ən böyük bankın depozit sığortaçısının sığorta ehtiyatlarına nisbəti, eləcə də böyük bankların depozit sığortaçısının sığorta ehtiyatlarına nisbəti (qrup şəkildə sığorta hadisəsi zamanı), depozit sığortaçısının ehtiyatlarının illik artımı, qorunan və kompensasiya olunan əmanətlərin artım dinamikası, inflyasiya və ÜDM artımı hesablanmalıdır.

Aşağıda verilmiş cədvəldə bəzi ölkələrin sığorta ehtiyatlarının hədəf səviyyəsi təcrübəsi ilə tanış olmaq olar:

ÖLKƏ	HƏDƏF SƏVİYYƏSİ (ƏMSALI)
RUSİYA	Ümumi əmanətlərin 5 %-i
UKRAYNA	Qorunan əmanətlərin 2,5%-i (minimum hədəf) (dövlət qiymətli kağızları istisna olmaqla)
QAZAXISTAN	Məcmu depozit bazasının 6,9%-i
MALAYZİYA	Qorunan əmanətlərin məbləğinin 0,6%-0,9% (illik müəyyən edilir)
ABŞ	İllik müəyyən edilir. Sığortalanan əmanətlərin 1.15 % (hazırda).
KANADA	Sığortalanan əmanətlərin 1 %-i
FİLİPPİN	Sığortalanan əmanətlərin 5 %-i
TÜRKİYƏ	Tətbiq olunmur
AVROPA BİRLİYİ	Sığortalanan əmanətlərin 0.8 %-i

Avropa Parlamentinin 2014/49/EU sayılı Direktivasına əsasən 3 İyul 2024-cü ilədək Avropa Birliyinin depozit sığortaçıları sığorta ehtiyatlarını

iştirakçı banklarda kompensasiya olunan əmanətlərin 0.8 faizinə çatdırılmalıdırlar. Depozit sığortaçısının maliyyə imkanları müəyyən olunmuş hədəf səviyyəsindən aşağı endiyi təqdirdə iştirakçı banklar tərəfindən sığorta haqlarının ödənilməsi hədəf səviyyəsinə çatanadək bərpa olunmalıdır. Hədəf səviyyəsinə çatdıqda isə depozit sığortaçıları öz siyasətlərində sonrakı addımları işləyib hazırlamalıdırlar.

İstifadə olunan mənbələr:

1. "Əmanətlərin Sığortalanması haqqında" 29 dekabr 2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu <http://adif.az/doc/qanun.pdf>
2. Depozit Sığortaçılarının Beynəlxalq Assosiasiyasının rəsmi internet səhifəsi - <http://www.iadi.org/>
3. ABŞ Federal Depozitlərin Sığortalanması Korporasiyasının rəsmi internet səhifəsi - <https://www.fdic.gov>
4. Avropa Parlamentinin Direktivası 2014/49/EU- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0049>
5. Depozit Sığortaçının hədəf səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün metodologiya - <https://www.fogafin.gov.co/default/imagenes/file/Informacion%20al%20Ciudadano/Publicaciones/Funding%20target%20level.pdf>
6. The First Fifty Years FDIC - <https://www.fdic.gov/bank/analytical/firstfifty/>
7. Funding of Deposit Insurance Systems, Guidance Paper (6 May 2009) – http://www.iadi.org/docs/Funding%20Final%20Guidance%20Paper%206_May_2009.pdf
8. Premium Assessment Approach- http://www.cdic.ca/ForMI/ByLaws/Documents/PAA-TFL/paa_tfl_Consultation.pdf
9. IMF Working paper A Survey of Actual and Best practices - <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp9954.pdf>
10. Preliminary Results on Survey of DIF Target Ratio - http://www.pdic.gov.ph/files/iadi/Session%201_Ma.%20Ana%20Carmela%20Villegas_presentation.pdf
11. A brief history of reserves and premiums - <https://www.minneapolisfed.org/publications/the-region/a-brief-history-of-reserves-and-premiums#fn1>